

RECENSIONER

Sven Ove Hansson: *Mill och socialismen*, Tiden 1995

John Stuart Mill är känd som en av liberalismens anfäder och en modig angripare av induktionsproblemet. Han är också känd för att med framgång ha överlevt en mönsteruppfostran i utilitaristisk anda iscensatt av Jeremy Bentham och fadern James Mill. Som ett resultat av denna uppfostran är han också känd för att ha börjat sina studier i grekiska vid fyra års ålder och latin vid åtta. En mindre känd aspekt av denne spännande person och vitale tänkare är hans intresse och sympatier för socialistiska idéer.

I en fin – och vad gäller själva det fysiska föremålet: oemotståndlig – liten bok belyser Sven Ove Hansson Mills syn på de tidiga socialistiska strömningar han var bekant med. Mill tycks inte haft någon större kännedom om Marx, som ju inte hann bli särskilt betydelsefull under hans livstid. (Endast på ett ställe kommenterar han en text av Marx – ett upprop mot det fransk-tyska kriget – och då i positiva ordalag.)

Halva Hanssons bok upptas av en essä om Mills syn på socialismen och halva av relevanta Milltexter,

varav flera inte funnits översatta tidigare. (Översättare är Niels Hovmöller, som gjort ett gott arbete.) Det är inte första gången Sven Ove Hansson kastar historiskt ljus över den politisk-filosofiska diskussionen. I en serie kommenterade antologier med klassiska texter har han (tillsammans med Jörgen Hermansson) tidigare belyst rättvisans, välfärdens, reformismens, demokratins, arbetets och äganderättens problem. Nu har alltså turen kommit till den liberale socialisten Mill.

Det är viktigt att vara medveten om att "socialism" och "kommunism" i Mills mening är inte vad vi senare, via Marx och Lenin, kommit att associera med termerna. Socialism handlar för Mill om mindre grandiosa politiska program som har det gemensamt att de systematiskt eftersträvar en större rättvisa (inte nödvändigtvis fullständig jämlikhet) vad gäller fördelning av arbetets frukter. Rättvisa ska nås med hjälp av gemensamt ägande av produktionsmedel och demokratiskt styrning av fabrikenas produktion och handeln. Denna strävan förstärkt med krav på en fullständigt jämlik fördelning är vad Mill menar med kommunism.

I början av tjugooftonårsåldern började Mill intressera sig för saint-simonisterna som förspråkade planekonomi, avskaffandet av arvsrätten och inrättandet av expertvälde. I sin självbiografi skriver Mill att det var genom denna rörelse som hans "ögon öppnades för hur begränsat och tillfälligt värdet är hos den gamla nationalekonomin, vilken förutsätter privategendom och arvsrätt såsom obestriddliga fakta och produktionens och handelns frihet som sista ordet i fråga om sociala förbättringar."

Mill hade av Bentham och James Mill naturligtvis blivit uppfostrad till en rättrogen utilitarist, en lära han aldrig tog avstånd ifrån även om han modifierade den – något han för övrigt först vågade sig på efter både faderns och Benthams död. Det var också från en utilitaristisk synvinkel han bedömde saint-simonisterna och andra socialister, som Robert Owen, Louis Blanc och Charles Fourier. Det är sant att Mill ofta talar i termer av rättvisa snarare än nytta eller välfärd, men rättvisan tycks snarast ses som ett medel till välfärd; de orättvisor Mill hoppades skulle kunna undanröjas av någon socialistisk ordning innebar en outhärdligt låg levnadsstandard för de flesta.

Mill intresserar sig klokt nog också för frågan om socialismens genomförbarhet. Man kan nog säga att Mills tvivel främst gällde genomförbarheten. Nyttan med socialistiska inslag i samhällsordningen

tycks han inte ha tvivlat mycket på, om de bara kunde åstadkommas. De tillfällen då han ventilerar en oro rörande faror förknippade med socialism handlar det om individernas möjligheter till individuell utveckling, ett kärt Mill-tema. Han håller det för en öppen fråga om socialismens kollektiva lösningar skulle hindra individuell variation: framtida experiment får utvisa hur det förhåller sig på den punkten.

Hans tvivel vad gäller genomförbarheten har sin grund i något som ter sig närmast som en filosofisk-psykologisk besatthet hos Mill: nödvändigheten att utbilda och utveckla massan för att större förändringar skulle vara möjliga. Detta tema återkommer hos honom som ett slags omkväde. Man får intrycket att detta med massans bildning, inte minst vad gäller utvecklingen av deras känsloliv, är det enda allvarliga problemet han ser för en sund och kanske socialistisk politik.

Denna inställning tycks också tagit sig det uttrycket att Mill tenderade åt en mild och övertänkt konformism. Det var helt enkelt ingen idé att propagera idéer som tidens människor inte var intellektuellt och emotionellt mogna för. I linje med denna uppfattning uttrycker han sig också i radikalare tongångar i sin privata korrespondens där han t ex ventilerar åsikten att det inte skulle bry honom "om en revolution skulle utplåna varje person i Storbritannien och Irland som tjänar mer än 500 pund per år. Många mycket älskvär-

da personer skulle förgås, men blir världen bättre av sådana älskvärda personer?" (Han räknade med att klara sig själv och undanta några vänner i denna grupp.)

Mill tog ställning för arbetarägda företag, något som den tidens lagstiftning i England i praktiken omöjliggjorde, en kraftigt inskränkt arvsrätt och en begränsning av rätten att äga jord. Arbetarkollektiven skulle, åtminstone till en början, konkurrera med privatägda företag. Mill tänkte sig möjligheten att de arbetarägda företagen med tiden skulle komma att konkurrera ut de privatägda. Skälen härtill var att de bästa arbetarna skulle söka sig till kollektiven samt att de arbetare som så att säga arbetar för egen vinning arbetar flitigare. Mill var alltså inte socialist i den meningen att han förespråkade planekonomi. I ett oavslutat arbete om socialismen skriver Mill om införandet av ett centralstyrt näringsliv att det är "så uppenbart verklighetsfrämmande att ingen vågar sig på att föreslå något sätt varpå det skall göras." Mill tillägger med för honom ovanlig harm att "som det verkar är det hatet som är drivkraften för många av de revolutionära socialisterna [här avses de som förespråkar statligt övertagande och styrning av produktionsmedlen], ett hat som skulle tillfredsställas om de gjorde slut på det nuvarande systemet till vilket pris som helst, även för de som lider av det." Historiens ironi är sådan att man idag vid läsning av citatet snarast kommer

att tänka på den omstörtariver som har som sitt främsta mål att införa "marknadsekonomi" i de gamla östländerna, till vilket pris som helst tycks det.

Men det är en *total* centralplanering av samhällsekonomin som Mill vänder sig emot, inte statligt ägande som sådant. I likhet med många andra på den tiden var Mill mycket skeptisk till aktiebolagen. Där saknades den individuella kapitalistens motiv att övervinna motgångar, att kunna bära några motiga år. Aktieägarna flyttar sitt kapital då det går illa, vilket leder till att bolagen måste styras med det kortsiktiga målet att maximera deras utdelning. Det som inte kan styras av enskilda kapitalister styrs bättre av staten, menade Mill. Ett tredje alternativ var dock som sagt arbetarkooperativ i konkurrens. Men hur tänkte sig Mill att de skulle komma till stånd? För det första kan arbetare slå ihop sina små tillgångar och starta eget, för det andra kan de låna av gamla hederliga kapitalister, för det tredje kunde han tänka sig skattefinansierade startbidrag till arbetarkooperativ. Allt hänger sedan på om företagen blir framgångrika eller ej. Mill lutade nog åt uppfattningen att de skulle bli det. Men intressant nog hängde inte hans stöd för sådana försök på hans tro att de skulle bli framgångrika. Om de misslyckades skulle detta för socialisterna "bli dem en läxa i nationalekonomi, värd tusen avhandlingar." Om det går åt pipan kan man alltså i alla

fall lära sig ett och annat, något vars värde Mill aldrig underskattade. Här kan man bli en smula nostalgisk. Tänk, förr i tiden, då man på allvar kunde förespråka experiment med olika ekonomiska lösningar, för att helt enkelt se vad som var bäst. Det finns förvisso faror med en överdriven social experimentlusta, men även en överdriven försiktighet främja elände, t ex det rådande eländet.

Det är till stor del i *National-ekonomins principer* som Mill utvecklar sin syn på socialism och intar en till Robert Owen, Louis Blanc och fourieristerna sympatisk hållning. Denna inflytelserika boks första upplaga, från 1848, blev Mill strax mycket missnöjd med och han omarbetade den bitvis kraftigt. Felet var enligt Mill att socialistiska teorier inte hade givits en tillräckligt utförlig och rättvisande behandling. En recensent hade till och med läst boken som ett bidrag till förlöjligandet av socialister i allmänhet. Från detta vände sig Mill: "Tvärtom anser jag att de [socialisterna] är den största källan till förbättring i mänsklighetens nuvarande tillstånd."

Efter revolutionerna 1848 (som gjorde stort intryck på honom) skrev Mill inför andra och tredje upplagorna om de kapitel, "de två viktigaste", av *Nationalekonomins principer* som behandlade egendom och "de arbetande klassernas framtid". I kapitlet om egendom utvecklar han en syn på äganderätten som

nog kan kallas utilitaristisk: vad som bör ägas av vem och vilka rättigheter ägaren ska ha över det avgörs av den nytta det medför. Enligt Mill innebär detta inga större förändringar i rätten att äga lös-egendom, med ett viktigt undantag: arvsrätten. Förmögenheter ska inte samlas hos enskilda utan i stället spridas. I praktiken, och lite förenklat, ska endast ett begränsat värde få testamenteras till enskilda personer. Det som går därutöver kan gå till staten för omfördelning. Förutom nyttan med spridning av förmögenheter (som t ex kunde tänkas bidra till att finansiera arbetarkooperativ) så noterar Mill att det för de flesta inte är nyttigt att ärva stora förmögenheter. Personligheten danas bäst om man inte kan förvänta sig att leva i sus och dus hela livet.

Rätten att äga mark ges speciell behandling. Här är radikala förändringar nödvändiga enligt Mill. Bland annat hungerkatastrofen på Irland 1845–1851, som tog livet av mer än en miljon irländare (medan "markägarna blir rikare, så att säga i sömnen") var ett tydligt tecken på att något måste göras åt massans möjligheter att försörja sig. Mill hävdade att de jordlösa måste tilldelas jord att bruka. Mer generellt är Mills hållning att jord endast kan vara enskild egendom i den mån den brukas och förbättras, inte annars. Argumentet för detta är naturligtvis det oerhörda slöseri med resurser som illa brukad mark utgör.

Dessutom saknar idén att man har rätt till det man åstadkommit genom arbete tillämpning på illa eller inte alls brukad mark. "Om den [marken] ska bli enskild egendom är en ren lämplighetsfråga."

Mills tillbakavisade fortfarande förekommande argument mot gemensam egendom och en mer jämlik fördelning. Ta det notoriska "incitamentet": gemensam egendom och jämlik fördelning leder till att var och en gör sitt bästa för att göra så lite som möjligt. Det som fattas är förmännens piskor och prestationsberoende tilldelning av morötter. Mill påpekar att förmän i allmänhet bara är anställda och även de vanligen försöker göra så lite som möjligt för sin lön, och alltså inte borde vara särskilt effektiva. Dessutom kan det hur som helst inte gärna bli värre än det är: "Om en kommunistisk arbetsinsats å ena sidan är mindre än en självägande bondes, så skulle den förmodligen vara större än en anställds, om denne icke alls har något personligt intresse i saken. De pliktförsummelser som den obildade klassens arbetare gör sig skyldiga till är i dagens samhälle oerhörda." Det är också så att arbetarna ska utbildas enligt de kommunistiska och socialistiska läroorna, och som vanligt sätter Mill stor tilltro till bildningens effekter: "om man förutsätter detta [en utbildad arbetarklass] skulle samfällighetens medlemmar troligen utföra sina plikter lika nitiskt som den genomsnittlige

avlönade tjänstemannen från medel- eller överklassen."

Ett annat problem för "kommunismen" är hur arbete och lön ska fördelas. Jämlikhet är ett för vagt mål för att bestämma olika system för arbetsfördelning och inkomst. Här finns svårigheter, noterar Mill, men "det sämsta och mest orättvisa system som kunde uttänkas i dessa avseenden inom ett samhälle som eftersträvar jämlikhet, skulle så långt ifrån vara lika orättvist som det som arbetet (för att inte tala om ersättningen) nu fördelas efter, att en jämförelse skulle vara meningslös." I det här sammanhanget är det oemotståndligt att citera Mills beskrivning av det då rådande fördelningssystemet: "mest till dem som aldrig har arbetat, den näst största andelen till dem vars arbete är en formsak, och så vidare i minskande mån, med allt ringare ersättning när arbetet blir tyngre och obehagligare, till det mödosammaste och mest påfrestande och slitsamma kroppsarbetet icke säkert kan påräkna att belönas ens med livets nödtorft." Man får notera att det har blivit bättre men att Mills analys av sin tids samhälle i hög grad även gäller vårt.

Allt detta och mer lär man sig av Sven Ove Hanssons bok. Hans essä är en smula tråkigt skriven men innehåller i komprimerad form stora mängder information om Mills tänkande om socialism. För övrigt är det nog just i jämförelse med Mills texter som Hanssons text verkar lite

torr. De flesta skribenter ter sig glanslösa i jämförelse med Mill, så den jämförelsen kan inte gärna hållas emot någon.

Avslutningsvis finner jag till min överraskning att Mill också hade kloka råd och synpunkter vad gäller den ännu pågående polemiken mellan sk kontinentalt tänkande och sk anglosaxiskt. I en kommentar till en broschyr med titeln "The principles of the political & social revolution", publicerad av den första internationalens Nottinghamavdelning, invänder Mill mot den bestämda formen i titeln: "'The revolution' som benämning på en uppsättning riktlinjer eller åsikter är icke engelska [...] Vilken innebörd som avses med 'the principles of the revolution' kan bara gissas av den som har kunskaper i franska, där det tycks betyda de politiska ideal som innehas av vem som helst med en demokratisk inställning som råkar begagna frasen. Jag anser icke att det är lämpligt att övertaga detta språkbruk från fransmännen. Det stammar från en svaghet i det franska tänkesättet som varit en huvudorsak till den franska nationens misslyckanden i dess strävan efter frihet och framsteg: att låta sig ledas av fraser och abstrakta begrepp som om de hade egen vilja och handlingsförmåga." I övrigt hade Mill inget att invända mot broschyrens innehåll.

Björn Eriksson

Alasdair MacIntyre, *Whose justice? Which rationality?* (Duckworth, London 1988), *Three rival versions of moral enquiry. Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition* (Duckworth, London, 1990), *First principles, final ends and contemporary philosophical issues*, (Milwaukee University Press, 1990).

Läsare av Alasdair MacIntyres bok *After Virtue* från 1981 stod frågande efter vad som skulle sättas i stället för den liberala individualistiska etiken som där kritiserades hårt. MacIntyre utlovar i förordet till *Whose justice? Which rationality?* (nedan WJ) svar på frågan vad som gör det ena moraliska handlandet bättre eller mer rationellt än ett annat?

Vad består ett försvar för en praktisk rationalitet av om dess rättfärdigande inte är något mer än något sprunget ur sin tids seder? Självklart blir relativismen en möjlig utväg. MacIntyre ser frågan om hela moderniteten som ett vägval mellan Nietzsches nihilistiska genealogi eller Aristoteles' dygdebegrepp, för att starkt förenkla frågeställningen (kap 9, *After Virtue*). Antingen finns det inga värden eller så har Aristoteles, Hegel, MacIntyre m fl rätt i att utgå från traditionens makt.

En missuppfattning som MacIntyre vill korrigera i WJ är att dygdeetik måste kontrastera regeletik. Det förra begreppet har fått ett alltför stort utrymme menar han apropå